

Білоус Н. В.,
аспірант Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОКОГНІТИВНА МОДЕЛЬ ПЕРЕКЛАДУ ТЕОЛОГІЧНИХ ТЕКСТІВ (НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ НАПРЯМОК)

Анотація. У статті розглядається авторська лінгвокогнітивна модель перекладу німецькомовних теологічних текстів українською мовою. У статті схематично відтворено етапи процесу перекладу теологічного тексту з урахуванням усіх необхідних параметрів, релевантних для перекладача. Поетапне здійснення перекладу теологічних текстів у запропонованій нами послідовності сконцентрує увагу перекладача на типових труднощах, які можуть очікувати його в процесі перекладу теологічних текстів.

Ключові слова: лінгвокогнітивна модель перекладу німецькомовних теологічних текстів, концептосистема, об'ємна організація, лінійна організація, ядро, приядерна зона, периферія, граматична когезія, семантична когерентність.

Постановка проблеми. У статті пропонується авторська лінгвокогнітивна модель перекладу (ЛКМП). Оскільки у вітчизняній теорії перекладу відсутні розвідки в галузі перекладу теологічних текстів для пари мов «німецька-українська», зокрема, у когнітивному аспекті, ми пропонуємо модель перекладу, яка допоможе оптимізувати та гармонізувати переклад теологічних текстів німецько-українського напрямку.

Оскільки запропонована методика створення ЛКМП синтезує наукові підходи і знання когнітивної лінгвістики, лінгвістики тексту та теорії перекладу, ми вивчали розвідки Д. Ліхачова, Ю. Степанова, О. Кубрякової, А. Приходька, В. Маслової, А. Вежицької, Ф. Бартлетта, які займалися питаннями теорії когніції; роботи Т. Ніколаєвої, К. Брінкера, З. Квама, присвячені текстовим категоріям, а також праці В. Кононенка, О. Селіванової, Н. Алефіренко, П. Торопа, які приділяли увагу дослідженням лінгвокультурологічних аспектів перекладу.

Утім, категоріально-понятійний апарат когнітивної лінгвістики і лінгвістики тексту, описаний у вищезгаданих роботах, майже не використовується ані у теорії перекладу, ані у практичних перекладацьких дослідженнях. Запропонована лінгвокогнітивна модель перекладу на матеріалі теологічних текстів покликана частково заповнити цей пробіл.

Мета дослідження – описати процесуальні аспекти лінгвокогнітивної моделі перекладу німецькомовних теологічних текстів українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на загальний лінгвокогнітивний напрям нашого дослідження, для побудови моделі перекладу теологічних текстів (ТТ) доцільно скористатись одним із засобів репрезентації мовних знань, що належить до категоріально-понятійного апарату когнітивної лінгвістики, а саме – схемою міжконцептуаль-

них зв'язків. Поняття схеми було уведено у науковий обіг ще на початку 30-х років минулого століття Ф. Бартлеттом у контексті психологічно орієнтованої теорії пам'яті. На думку автора концепції, одиниці репрезентації знань складають комплекс взаємозв'язків, який зберігається у довгостроковій пам'яті, допомагаючи людині у когерентному відображенні об'єктів, предметів, ситуацій та відношень реальної дійсності [12, р. 201].

Результати експериментальних досліджень Ф. Бартлетта дозволили застосувати їх основні положення не тільки у психології, а й у лінгвістиці та теорії перекладу. Так, експериментальним шляхом учений довів, що існують три основні типи обробки та репродукції отриманої текстової інформації: узагальнення (об'єднання однакових за змістом частин); модифікація (зміна частин) і опущення. Отже, згідно з теорією Ф. Бартлетта, схеми становлять певним чином структуровані знання про світ у вигляді ментальних одиниць репрезентації, які згодом отримали назви фреймів, сценаріїв, скриптів, рамок, залежно від наукового підходу дослідників.

У нашій роботі ми будемо послуговуватись стандартним терміном схема (scheme), розуміючи під ним структуру знань у мозку людини про певний об'єкт дійсності, яка організована у вигляді мережі концептуальних одиниць-слотів (slots), що можуть мати стереотипний характер (defaults) або варіантне наповнення (fillers). Отже, користуючись наведеними поняттями теорії схем, побудуємо лінгвокогнітивну модель перекладу теологічних текстів:

Відповідно до окресленого понятійного апарату теорії схем наша модель перекладу теологічних текстів (ЛКМП) становить упорядковану за рангом мережу слотів двох типів: константного і варіабельного.

Першою комплексною одиницею репрезентації знань, релевантною для перекладу ТТ, виступає ДИСКУРС (слот 1). Названий слот належить до варіабельних вузлів, тобто припускає різне наповнення. У випадку перекладу теологічних текстів даний слот може наповнюватись одним із двох компонентів: filler 1 = ТТД (теоретико-теологічний дискурс), filler 2 = ПТД (популярно-теологічний дискурс).

Другою одиницею репрезентації знань, необхідних для адекватного перекладу ТТ, стає ФУНКЦІЯ (слот 2). У контексті перекладу ТТ слот 2 має константний характер, оскільки функція теологічного тексту залишається незмінною, незалежно від мовної пари, жанру тексту і типу дискурсу. Спираючись на дані емпіричних досліджень ТТ, а також враховуючи перекладознавчу типологію текстів К. Райса, ми вважаємо, що всі теологічні тексти мають первинну функцію персуазивності, а їх вторинною функцією виступає апелятивність. Тому слот 2 наповнюється

константним елементом fillerk = персуазивність (апелятивність), який становить перекладацьку доміанту для теологічних текстів.

Третя одиниця когнітивної репрезентації знань формує центральний об'єкт перекладу – ТЕКСТ (слот 3). Тіло тексту складається з двох структурних компонентів: ОБ'ЄМНА ОРГАНІЗАЦІЯ (слот 3.1) і ЛІНІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ (слот 3.2). Під об'ємною організацією ТТ ми розуміємо сукупність одиниць його концептосистеми (християнських концептів), структуровану у вигляді ядра, приядерної зони та периферії. Ядро християнсько-богословської концептосистеми складають базові концепти у вигляді лексем-символів, образів чи архетипів; приядерна зона включає різні лексичні репрезентації базових концептів, у тому числі синоніми, фразеологізми, одиниці пареміологічного фонду; периферія становить асоціативно-образні репрезентації ядерних концептів (як правило, метафори). Під лінійною організацією теологічних текстів ми розуміємо упорядкування сукупності християнських концептів, що реалізується в тексті і на рівні тексту за допомогою текстових категорій когезії та когерентності.

Дані компоненти нижчого рангу є константними по відношенню до слоту 3 як компоненту вищого рангу: fillerk = об'єм + лінійність.

У свою чергу, варіабельне наповнення рангових слотів 3.1, 3.2 регулюється зовнішніми слотами: ЖАНРОВА ГРУПА (слот 1.1.) і ЖАНР ТЕКСТУ (слот 1.2). Наприклад: кожен із рангових слотів центрального слоту 3 (3.1), або (3.2) може включати (а) filler 1v (1.1) = фундаментальний теологічний текст, filler 2v (1.2) = есе-екзегеза.

Іншими прикладами варіабельного наповнення слотів (3.1), (3.2) можуть слугувати: (б) filler 1v (1.1) = христологічний текст, filler 2v (1.2) = системна рефлексія; (в) filler 1v (1.1) = етичний текст, filler 2v (1.2) = теологічний коментар; (г) filler 1v (1.1) = катехитичний текст, filler 2v (1.2) = катехиза.

Таким чином, зовнішні слоти 1.1, 1.2 регулюються наповненням центрального слоту 1 ДИСКУРС, оскільки слоти 1.1. ЖАНРОВА ГРУПА і 1.2. ЖАНР ТЕКСТУ напрямую залежать від типу дискурсу, тобто від одного з двох можливих філлерів слоту 1: filler 1 = ТТД, або filler 2 = ПТД.

Кожен зі структурних слотів 3.1 та 3.2 також має специфічне внутрішнє наповнення, яке може бути як кон-

стантним, так і варіабельним. Наприклад, константним елементом наповнення для слоту 3.1 ОБ'ЄМНА ОРГАНІЗАЦІЯ буде КСФ (концептосфера німецької лінгвокультури) з ядром, тобто базовими концептами: 3.1 (fillerk = КСФ (ядро)). Так, за даними кількісного аналізу ядром КСФ для текстів ТТД виступають базові концепти GOTT, GLAUBE, CHRISTUS, MENSCH, WELT, NATUR, THEOLOGIE. Їх абсолютна частота вживання у текстах ТТД залишається на рівні у середньому 3,8% від загальної кількості слововживань у досліджених текстах. Тому для об'ємної організації текстів ТТД формула виглядатиме: 3.1 (fillerk = КСФ (GOTT, GLAUBE, CHRISTUS, MENSCH, WELT, NATUR, THEOLOGIE)).

Що стосується слотів приядерної зони і периферії, вони будуть завжди варіабельними: 3.1 (fillerk = КСФ (ядро) + fillerv = приядерна зона + fillerv = периферія). Наприклад, вербалізованими одиницями приядерної зони концепту MENSCH можуть виступати fillerv = Person, fillerv = Persönlichkeit, fillerv = Christ, fillerv = Wesen, fillerv = Geschöpf, fillerv = Individuum, fillerv = Gotteskind, fillerv = Glied des Leibes Christi, fillerv = endlicher Geist. На периферії концепту MENSCH можуть знаходитись такі філлери: fillerv = Personalität, fillerv = Undefinierbarkeit, fillerv = Geheimnis.

Для слоту 3.2 ЛІНІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ константні елементи наповнення становлять граматична когезія (ГК) і семантична когерентність (СК): 3.2 (fillerk = ГК + СК).

У свою чергу, для граматичної когезії константою виступають власне мовні засоби внутрішньотекстового зв'язку, тобто відношення між носієм референції та референтом, укорінене на граматичному рівні мови. Такими референтами, закріпленими у системі німецької мови, можуть бути, зокрема, повтори, означений артикль, особові та вказівні займенники. Для семантичної когерентності такою константою буде тема повідомлення.

Водночас зрозуміло, що кожен з елементів наповнення слотів 3.1, 3.2 сам по собі є варіабельним, тобто включає наповнення конкретними мовними засобами різних рівнів: одиниці лексичного і фразеологічного рівня для елементів моделі КСФ та семантична когерентність; одиниці морфологічного і синтаксичного рівня для елементу моделі граматична когезія.

Отже, побудова лінгвокогнітивної моделі перекладу ТТ на основі результатів порівняльно-перекладацького аналізу корпусу текстів ТТД і ПТД дозволяє зробити такі узагальнення. Лінгвокогнітивна модель схематично відтворює етапи процесу перекладу теологічного тексту з урахуванням усіх необхідних параметрів, релевантних для перекладача. На першому етапі перекладач оцінює оригінал за слотами 1 (1.1+1.2), 2.

На другому етапі аналізу виявляються констатні елементи наповнення слотів оригіналу 3.1, 3.2, оскільки саме вони відіграють роль перекладацьких доміант для теологічного тексту.

На третьому етапі розпочинається здійснення, власне, перекладу, враховуючи всю інформацію про оригінал, отриману на першому та другому етапі. Під час виконання перекладу констатні елементи слотів 3.1, 3.2 заповнюються однозначними відповідниками (лексичними або граматичними еквівалентами при відсутності міжмовної асиметрії), або частковими семантичними відповідниками,

найближчими за значенням, і граматичними синонімами при наявності асиметрії всередині мовної пари.

Для константних елементів 3.1 (fillerk = КСФ (ядро)), а також 3.2 (fillerk = ГК + СК) обирається, як правило, знаковий спосіб перекладу, у той час як варіабельні елементи перекладаються смисловим способом. Константні елементи об'ємної та лінійної структури ТТ не допускають трансформацій опущення і додавання, а модифікації у них можливі лише за умови системної асиметрії (зокрема, у терміносистемах двох мов). Варіабельні елементи слотів 3.1, 3.2, серед яких fillerv = приядерна зона; fillerv = периферія; fillerv = семантична кореференція; fillerv = засоби власне текстового зв'язку; можуть бути опущені або значною мірою модифіковані в процесі перекладу. Поетапне здійснення перекладу ТТ у наведеній послідовності, яка включає попередній аналіз оригіналу із визначенням типу дискурсу, жанрової групи і жанру тексту, а також оцінку особливостей об'ємної та лінійної організації оригіналу сконцентрує увагу перекладача на типових труднощах, які можуть очікувати його в процесі перекладу. Подальша методика заповнення слотів за принципом константності/варіабельності надасть можливість обрати оптимальний метод і конкретний прийом перекладу, що сприятиме підвищенню якості перекладацького продукту. Окрім того, застосування принципу константності/варіабельності полегшить прийняття перекладацьких рішень і дозволить зменшити час на виконання перекладацького замовлення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що запропонована модель ілюструє процесуальний аспект перекладу, тобто схему здійснення перекладу теологічного тексту на підставі аналізу оригіналу і подальшого перетворення об'ємно-лінійної організації оригінального тексту цільовою мовою.

Перспективою застосування ЛКМП стає порівняльно-перекладацький аналіз, тобто критика цільового тексту, оскільки на підставі схеми дослідник може поетапно перевірити адекватність відтворення як константних елементів ТТ (перекладацьких домінант), так і варіабельних складників у перекладі.

Література:

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка / Н.Ф. Алефиренко. – Москва: Флинта: Наука, 2013. – 288 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – Москва: Русские словари, 1996. – 412 с.
3. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія / В.І. Кононенко. – Київ: Вища шк., 2008. – 327 с.
4. Кубрякова Е.С. О контурах новой парадигмы знания в лингвистике / Е.С. Кубрякова, О.В. Александрова // Структура и семантика художественного текста: доклады VII Междунар. конф. – Москва, 1999. – С. 186–197.
5. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность: антология. – Москва: Academia, 1997. – С. 28–37.
6. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику / В.А. Маслова. – Москва: Флинта: Наука, 2011. – 296 с.

7. Николаева Т.М. Единицы текста и теория текста / Т.М. Николаева // Исследования по структуре текста / отв. ред. Т. В. Цивьян. – Москва: Наука, 1987. – С. 27–57.
8. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Мир свідомості в мові: монографічне видання / О.О. Селіванова. – Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
9. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
10. Тороп П. Тотальный перевод / П. Тороп. – Тарту: Изд-во Тартуского ун-та, 1995. – 205 с.
11. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы: когнитивно-дискурсивный ракурс / А.Н. Приходько. – Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2014. – 335 с.
12. Bartlett F.C. Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology / F.C. Bartlett. – Cambridge: Cambridge University Press, 1932. – 307 p.
13. Brinker K. Linguistische Textanalyse. Einführung in Grundbegriffe und Methoden / K. Brinker. – Berlin: Erich Schmidt, 2001. – 168 s.
14. Kvam S. Grundlagen einer linguistischen Übersetzungswissenschaft / S. Kvam. – Münster: Waxmann, 2009. – 171 s.

Билоус Н. В. Лингвокогнитивная модель перевода теологических текстов (немецко-украинское направление)

Аннотация. В статье рассматривается авторская лингвокогнитивная модель перевода немецкоязычных теологических текстов на украинский язык. В статье схематически изображены этапы процесса перевода теологического текста с учетом всех необходимых параметров, релевантных для переводчика. Поэтапное осуществление перевода теологических текстов в предложенной нами последовательности сконцентрирует внимание переводчика на типичных трудностях, которые могут его ожидать в процессе перевода теологических текстов.

Ключевые слова: лингвокогнитивная модель перевода немецкоязычных теологических текстов, концептосистема, объемная организация, линейная организация, ядро, приядерная зона, периферия, грамматическая когезия, семантическая когерентность.

Bilous N. A linguistic and cognitive translation model of theological texts (German-Ukrainian direction)

Summary. The article deals with author's linguistic-cognitive translation model of German-language theological texts into Ukrainian. The stages of translation of a theological text are schematically shown, whereby all characteristics relevant to translator are taken into account. The step-by-step translation process in suggested succession should focus the translator's attention on most typical challenges translators of theological texts have to face.

Key words: linguistic-cognitive translation model of German-language theological texts, concept system, dimensional arrangement, linear arrangement, core, near-core zone, peripheral zone, grammatical cohesion, semantic coherency.